

A közhelyek évelő természete

Hét évvel ezelőtt, 1992-ben a Tokaji Írótábor tanácskozásának témája az irodalom, az író autonómiája volt. Tíz, húsz, pláne negyven évvel korábban veszélyes lett volna, sőt nyilvános, hivatalos fórumon nem is lett volna lehetséges az író eszmei elkötelezetlensége mellett kiállni, arról beszélni, hogy saját tehetségén és szuverén erkölcsiségén kívül semmi és senki másnak nem tartozik felelősséggel, még a Pártnak, sőt még az egyetemes „haladásnak” sem. A kommunista, majd szocialista pártállam ugyanis az alkalmazottainak tekintette az írókat, és akit, ahogy, amíg lehetett, szolgálatra kötelezett közülük. S ha később a magyarországi, aczéli verzióban a kötelezés elvárásá módosult is, és megtűrhetőnek minősült a szolgálatot elszabotáló művész, ő maga aligha élhette át művészi szabadság, szellemi függetlenség gyanánt, hogy kihasználja az engedményeket, s hallgatólagos fizetségként önkorlátozást gyakorol. A művészetpolitika ügyelt is rá, hogy az elkötelezettség elve a hivatalos értékrendben mindvégig érvényt kapjon.

Épp e kétoldalú lelkiismereti feszélyezettség miatt került sor a pártállam szétesése után a művészi autonómia széles körű deklarálására, akkor már meglehetősen fölöslegesen, hiszen a politikai hatalom minden erejét összeszedve a nálánál nagyobb hatalmi szférákkal, a médiával és a pénz világával küzdött, e küzdelemben a pár ezres olvasótábor se nem oszt, se nem szoroz, az irodalom érdektelenné vált, az író legfeljebb csak mint médiaszemélyiség őrizhetett meg némi PR-értéket – mármint az a néhány, akit a média erre a célra „megcsinált”. Volt is az embernek olyan érzése 1992-ben, Tokajban, hogy megkésettén kerül sor egy közhely kinyilvánítására – ámbár kétségkívül jó volt tudni, hogy ez a közhely újra közhely –, és csendes unatkozásra készült fel; ehelyett azonban rejtett feszültséget érzékelt. A résztvevők és a részt nem vevők miatt. Mert bármennyire rendjén van is, hogy az autonóm művészet érdekében a legnagyobb természetességgel az a Heller Ágnes és Fehér Ferenc érvelt, akik Lukács György tanítványaként nem épp az osztályharc valóságának ábrázolásától függetlenedett művészet magasra értékelésével indították filozófusi pályájukat, avagy például az a Szilágyi Ákos, akinek nevét először egy Weöres Sándor ellen írt cikke tette ismertté, mert mint az individualizmus antihumánus képviselőjét ítélte el a költőt; de ismétlem: rendjén van, hogy épp ők, hogy ők is... végtére is megváltoztatták nézeteiket, s joguk van erről tanúságot tenni bárhol – azonban mégiscsak furcsa volt Lukács György nevének hiánya az eszmélkedési visszatekintésből, s bizony hiányzott egy mondat arról, hogy gondolkodtunk mi ezekről a dolgokról szögesen ellentétesen is. Továbbá nem volt egészen magától értetődő az sem, hogy mialatt a minden politikától távol álló, tiszta művészet dicsérete zengett (háttérbe szorítva a neofita buzgalomtól mentes, józan és konzekvens hangokat, amilyen például Bertha Zoltáné volt), tartózkodott itt körünkben egy prominens ellenzéki képviselő, aki – úgy tűnt – kampánybeszédeihez végez elő-

gyakorlatot. Ez elég is volt ahhoz, hogy az ember lássa: nem is olyan egyszerű a művészetet teljességgel autonómnak hinni, kivált hogy pusztá léte is szponzoroktól függ. Csak a totalitárius rendszert fűzi paranoid ellenszenv a l'art pour l'art művészetéhez, a liberális politika és piac cseppet sem bánja, ha a művészet a saját belterjes ügyeivel bíbelődik, az indulatokat egymás elleni stílusháborúkban vezeti le, a vers, a próza ki sem pillant a szerző egykori gyerekszobájának vagy pszichológusa rendelőjének az ablakán. Inkább a lapos valóságba ragadt, közügyekben turkáló, azaz politizáló tollforgató okozhat olykor fejfájást neki, s nem a finnyás kívülállásának hamistudatában leledző ezoterikus művésznek, hanem az utóbbinak van több gondja az önálló véleményformálással, a személyes autonómiával.

Éppen az ehhez a fajtához tartozó írók határozták meg korábban a Tokaji Írótábor jellegét, s amikor az imént az 1992-es rejtett feszültség okaként említettem a jelenlévők mellett mások hiányát, természetesen Fekete Gyulára céloztam, akinek távolmaradása arra figyelmeztethetett volna, hogy az irodalmi életben akkor robbanásszerűen érvényre jutó individualista, relativista szellemiség csak csonka válaszokat kínál a kérdésre, hogy mire való az író egy gyökeresen átforgató, a társadalmi működés új formáival ismerkedő-kísérletező, új életvezetést tanuló országban. Mármost azon belül mire való, hogy írásra való – ezt a közhelyet elővigyázatosságból bocsátom előre, hogy ne értsenek félre: tőlem telhetően én is alanyban-állítmányban gondolkodom, mialatt a következőkben – közös témáknak megfelelően – népről, nemzetről fogok beszélni.

Az idei téma ugyancsak közhelyes válaszokat indukál, normális körülmények között megvonná az ember a vállát: irodalmi nemzet? Persze hogy minden nemzet saját magáról alkotott tudatának meghatározó komponense a róla, belőle született irodalom, ezért becsüli, ezért tanítatja az új nemzedékeknek, legfeljebb nem egyformán fontos mindegyiknek. Van nemzet, amelyik számára a vallása fontosabb, van, amelyiknek az építészeti, képzőművészeti kincsei vagy esetleg bölcselőinek, zeneszerzőinek alkotásai. Ezeknél a magyar valóban irodalmibb, mert itt a költők lettek a nemzet szellemi kivetülései, sorsának mítoszi jelképei, itt a költők által fogalmazódott meg és tudatosult minden történés, tragédia és végzet, az összetartozás végzete is. Óvakodom kihívni magam ellen azoknak a figyelmét, akik gúnyolódni szoktak – mint a nemzeti önérzet sírni való erőlködésén – azon a naiv formulán, hogy nagyhatalom vagyunk a költészetben, és ezért sietek elismerni, hogy vannak még jobban a szóhoz, a lírához kötött kultúrák, például a kínai, ahol éhínségek közepette és a mai rohamos amerikanizálódás idején is szinte minden írástudó ír életében egy-két verset, s maga az írás is rituálé; sietek elismerni, hogy az orosz nem kevésbé irodalmi kultúra, mint a miénk, nem is szólva a szlovénról, ahol az egy főre jutó könyvesboltok száma a legmagasabb a világon (tíz évvel ezelőtt legalábbis még így hallottam). De a gúnyolódók is jobban tennék, ha az ő külső, szkeptikus szemszögükből inkább e kitüntetett szóbeliség okait firtatnák.

Hogy volt-e ebben szerepe azoknak az évszázadoknak, amikor hadseregek szapora vonulásairól, várak elvesztéséről, megvívásáról, az ország „állapottjáról” sehonnan máshonnan, csakis az énekmondóktól értesülhetett a köznép? Avagy nyelvünk rokontalan idegenségének tulajdonítható ez, ami miatt az a gyönyör, amit a nyelv – minden nyelv – mágikus lehetőségei keltenek a hallgatóban egy felragyogó rímpár vagy reveláló jelzős szerkezet által, a magyar ember számára a *mi* nyelvünkben való gyönyörködés meglepetésével bővült, a *mi* tulajdonunk birtoklásának öntudatával?

Vagy valóban csak a tizennyolc–tizenkilencedik század fordulóján kötődik össze nemzet és nyelv, nemzet és irodalom, ahogy a tudatos társadalmi mozgalmakat kitüntetetten regisztráló legújabb kori történetírás sugalmazza? Ezt valószínűsíti, hogy ekkortól kezdve lép színre az új értelmiségi réteg, amely politikai ideálok és gyakorlatias célok köré szerveződve az irodalmat használja eszméi kinyilvánítása és eszmeccseréje terepéül, és ekkortól minden irodalmi kér-

dés menthetetlenül politikai kérdéssé válik, mégpedig nem is az írók, hanem az olvasók akaratából. S ha Magyarországon valóban legalább két évszázada az irodalom segíti hozzá az embereket sorsuk felismeréséhez, vajon így volna-e Petőfi és Ady nélkül is, akik zsenijük irtózatos erejével szuggerálták az egymást követő nemzedékekbe, hogy a nemzet ethosza nyilvánul meg általuk, és minden moccnásuk közügy? – Olyan fontos írások születtek már e kérdésekről, például Görömbei András¹ 1987-ben amerikai előadótúja alkalmából oly körütekintően és cáfolhatatlanul jellemezte irodalmi hagyományunk e meghatározó vonását, hogy én mindössze azt fűzhetem hozzá, ami különben szintén közismert, mert legalábbis a harminc fölöttieknek személyes tapasztalata: az irodalomnak e politikai fontosságát látványosan bizonyította a pártállam szüntelen kultúrpolitikai idegessége a szovjet tankok erejéhez mérten nevetségesen apró irodalmi ügyekben – a *Felelet-vita* csakúgy, mint a népi irodalomról hozott párthatározat, Illyés *Szellem és erőszak* című esszégyűjteményének cenzurális visszatartása csakúgy, mint a Tiszatáj és a Mozgó Világ szerkesztőségének leváltása, a szilencium Csoóri, Petri, Nagy Gáspár, Csurka ellen, hogy csak vázlatosan említsem a legemlékezetesebb ügyeket. Ki hitte volna akkor közülünk, hogy jó tíz év elteltével a rádió-riporternő épp e tokaji tanácskozás témájáról interjúvolva Kiss Gy. Csabát, úgy teszi fel a kérdést, hogy nem időszerűtlen-e most erről beszélni, amikor nemzet és irodalom dolgai különváltak, és jelenleg az irodalomnak nincsen nemzeti szerepe? Tudniillik most ez számít evidenciának a magyar értelmiség számottevő részében, s be kell látni, nem is ok nélkül. Ez a körülmény sarkallja arra a dolgok folyását összefüggő folyamatként mérlegelő embert, hogy az új divat diktálta közhelyek ellenében pártfogásába vegye a régiekben rejülő igazságot, remélve, hogy hamarosan ezek újra unt evidenciák lesznek, s akkor majd ő is azon fog tűnődni, hogy mi is az, amiben az irodalom több is, kevesebb is e szerepénél.

Mikor vált általánossá a kurrens irodalomesztétikai irányzat elfordulása a politikától, a közélettől s mindenekelőtt a nemzeti sorskérdések feszegetésétől, a nemzeti érdekképviselettel? Előjelei a nyolcvanas években is voltak, akkor ez a magatartás ellenzéki jeletet hordozott a marxista ortodoxiához képest, csak az időszak vége felé tűntek ki értékrendbeli elfogultságai – itt csak Kálmán C. György Nagy László-tanulmány-pamfletjére² utalok. Tudatos programmá, ars poeticává a kilencvenes évek elején lett. Egy jóhiszemű Mars-lakó nyilván azt mondaná: persze, egy független országban, egy parlamenti demokráciában minden ügy a maga intézményi keretében intéződik, semmi szükség lelkesült literátorok szellemi partizánharcára, az író szavára vízügyekben, amatőr utópiákra, sámanpapos handabandázásra – igen, ezt bölcsen mérte fel az írotársadalom józanabb fele. (Ettől függetlenül a jóhiszemű Mars-lakó a másik, a kisebb, a „nem józan” felét is, amely nem tekinti hatáskörtülpésnek, ha a tollát is izgatja, ami őt magyar emberként izgatja, ugyancsak írónak tartaná, ellentétben azzal a testületi ignorálással, amiben ezeknek a kilencvenes években az irodalmi közélet intézményeinek túlnyomó hányadában részük volt.)

Sajnos, nem oszthatja a Mars-lakó racionális véleményét az, aki itt élt ebben az évtizedben, nem hiszi, hogy az írók rá akarták hagyni a közügyeket az illetékesekre, ezért fordultak szembe a szóban forgó hagyománnyal, tudniillik nagyon is aktív volt ez a csoport a politikai megmozdulásokban, szépen képviseltette magát a rendszerváltozás első kormánya elleni tüntetéseken, aláíróíveken. Ez összeegyeztethetőnek minősült a művész autonómiájának követelményével, csak a más véleményen levők „mocskolták be magukat” a politikával, diszkvalifikálták magukat az irodalomból. Amikor irtózattal fordultak el az illyési-némethi hagyománytól,

¹Görömbei András: *Nemzettudat a mai magyar irodalomban*, 1987. (*Lételemzések*. Felsőmagyarország Kiadó, 1999.)

²Kálmán C. György: *Mi bajom Nagy Lászlóval?* (2000, 1989. szeptember)

amely, úgymond, hagyományos álmokat akar ráerőszakolni a politikai praxisra, nem vonták kétségbe az úgynevezett szociálliberális oldalon politizáló írók, Eörsi, Konrád, Mészöly stb. kompetenciáját. Mellesleg én sem azokét, sem ezeket nem vonom kétségbe.

Kilyukadtam hát megint a népi–urbánus ellentétnél, amelyről széles körben úgy tartják, hogy a kilencvenes évtized Kulturkampfjának elindítója és anakronisztikus oka. Sokan – határon innen és túl – abszurd, fölösleges marakodásnak tekintették, és többnyire a népi oldalnak címezték a szemrehányásait, hitelt adva a vádnak, miszerint ötven évvel akarják visszavetni az országot kiürrült eszméik erőszakos érvényesítésével, és törzsi-etnikai szemléletük egy olyan osztályra épül, amely már nincs is, viszont veszélyesen közel esik a faji gondolkozáshoz. Ki tudja, talán komolyan elhitték a békesség e barátai, hogy egyből létrejönne a nagy nemzeti egység, ha e szűk népi-nemzeti csoport kijelentené: bocsánat, tévedtünk, és ezennel gyorsan el is tűnünk a történelem süllyesztőjében. Ugye, abszurd? Ugye, tíz év elteltével már nyilvánvaló, hogy semmiféle változásnak nem volt útjában ez a pár jó-közepes-gyenge tollforgató, a szemléleti hagyományt pedig, amelyhez ragaszkodtak, vitatni szokás, nem pedig stigmatizálni. Ráadásul láthatóan defenzívában voltak végig, maga a kormányzati politika is – meglehet, kényszerpályán mozogva – hamarosan túllépett rajtuk, holott a választási programja a népi szellemiség jegyében készült. A „népiek” jelentőségét valójában csak a támadások növelték fel, a támadásokat pedig az tette szükségessé, hogy a liberális tábor meghatározhassa önmagát, pontosabban hogy a liberalizmus normarendszerét adaptálni tudja hazai terepen a megtagadás, az elutasítás révén. A liberális etika ugyanis lényegénél fogva kevés állítást, igenlést tartalmaz, leginkább a korábbi normák elvetéséből építkezik.

Ezért volt nagy tévedés erőszakot, felmelegített konfliktusnak minősíteni a kilencvenes évek elejének valós szembenállását. A fogalomhasználat valóban nagyon pontatlan és félrevezető: a mai népi oldal írói éppúgy városiak, mint ahogy az ellentáborban is akadnak szőlősgazdák – ámbár igaz, ami igaz, inkább csak nyaralási szezonban azok. A klasszikus népi mozgalomhoz képest az elmozdulást az elnevezésben megjelenő „nemzeti” (*népi-nemzeti*, gúnyos és kissé inszINUÁLÓ formában: *nép-nemzeti*) némileg jelezte, az „urbánus” elnevezésben még ennyire pontosítás sem történt, a meghatározás elmosódott maradt. A legtöbb kontextusban „zsidót” kellett érteni rajta, holott úgy tűnik, hogy a klasszikus urbánusoktól eltérően már nem az asszimilált zsidó értelmiségiek félelmét szólaltatták meg a klasszikus népi eszmeiségben kétségkívül jelen lévő etnikai aspektus miatt; ez a reminiscencia csak periférikus mozzanata maradt annak a mozgalomnak, amely Demokratikus Charta néven vonult be a magyar történelembe, s amelynek elvi alapját a hagyományellenesség adta – bár a deklarációk a nacionalista veszély elleni kiállásról szóltak, csakhogy valójában a nemzeti múlt vállalása, a hagyományhoz való tudatos hűség volt az, amit nacionalizmusnak vélelmezett az akkori baloldali és liberális ellenzék. A szembenállás jellegét jól mutatja, hogy terminológiájukban, publicisztikai megnyilvánulásaikban egy világszerte elterjedt áramlathoz kötődnek, amelynek legkeményebb bázisát az amerikai egyetemeken regnáló liberalizmus adja. Tehát egy nagyon is valós, aktuális eszmei, etikai, stratégiai konfliktus rejlett és rejlik az anakronisztikus fedőnevek alatt. Amely már csak azért sem lehetett azonos az egykori népi–urbánus szembenállással, mert míg ott szűk, jól körülhatárolt csoportokról volt szó, amelyek egy bizonyos intervallumot foglaltak el az akkori széles politikai spektrumban, manapság inkább *oldalakról* beszélhetünk, mindkét oldal szinte a fele országot magában foglalja, mindkét oldalon ezernyi belső ellentétet – s köztük a vízváltató egyetlen éles törésvonal: a nemzethez és a hagyományhoz való viszony különbözősége. Ezért volt elkerülhetetlen most is szót ejtenem róla.

A magyarországi liberalizmus nem látszik tudni arról, hogy lassanként „liberalizmuson túli” világról beszélnek Nyugaton, s nem csak neokonzervatív ellenáramlatok szerveződnek egy-egy folyóirat köré (nemrég Csokits János mutatott be egy ilyen jelentős amerikai folyóiratot, a

New Criterion) a Kortársban³), egyre több a *liberális* alapvetésű kritika is, amelyek sajnos nem elég ismertek Magyarországon, s ezért nehéz megállnom, hogy azokról, amelyek a kezembe kerültek, ne ejtsék szót, például David C. Korten közgazdasági bestselleréről,⁴ amelyben a multinacionális mamutvállalatok törvényfelettségének, totális felelőtlenségének kozmikus katasztrófával való fenyegetését írja meg, vagy egy amerikai liberális szociológus, Mark Lilla tanulmányáról,⁵ aki az állam, a törvényesség meggyengítésére irányuló liberális törekvéseket az egyéni szabadságra nézve tartja tévedésnek, mert az egyéni szabadságjogokat csak a törvény biztosíthatja, s ez a biztosítéka a liberális demokrácia individuális dinamikájának is – de ezúttal csak arra térhetek ki, hogy a *nemzet*, a *nemzeti* fogalma hogyan jelenik meg a liberális értékhierarchiában.

Általánosan elmondható, hogy sem a francia, sem a brit, de sőt: az amerikai liberalizmusban sem állnak e fogalmak oly rosszul, mint nálunk mindeddig. Ott sem elvi támogatás, sem elutasítás nem illeti őket, családias mellékességgel húzódnak meg a háttérben. Ami elítélendő, az csakis a nacionalizmus. Magyarországon ebben sincs tiszta fogalomhasználat: összemosódik a *nemzeti* és a *nacionalista* minősítés, és ezt az összemosást tökéletesen elvégzi egy újabb felkapott szó: *magyarkodás*. Nyelvpolitikai trouvaille, bárkire ráhúzható, aki nem vallja magát kozmopolitának, erősen negatív érzelmi töltésű, de védekezni ellene nem lehet, hiszen teljességgel egyéni ízlés kérdése, hogy ki mit minősít magyarkodásnak. Remek eszköz volt azoknak a liberális ösztönű fiataloknak a megnyerésére, akiknek – mint mondták is – semmi bajuk azal, hogy magyarok, csak épp nincs kedvük külön foglalkozni vele, de hát a magyarkodást, azt tényleg nagyon megutálták. Egyébként e kellemetlen fogalom bevezetése indirekt módon bizonyítja, hogy a nacionalista veszély sokkal kisebb volt, mint hírtelték, hiszen a magyarkodók nem voltak nacionalisták, ha azok lettek volna, nem kellett volna új szót találni rájuk.

A hagyományosságot, bizonyos hagyományokat nem iktathatja ki világból a liberalizmus sem, de természetesen, mint minden ideologikus nézetrendszer, gondosan kiválasztja a vállalható elemeket a múltnak. A hagyományos magyar irodalmi értékrendből van, ami „átmegy”, s van, ami „nem megy át” a vizsgán. Előfordul, hogy még egyazon író életművében is szelektálásra kerül sor: Babits például erkölcsi etalon az új szellemi értékrendben, ugyanakkor az ő „magyarkodásáról” nem szokott szó esni. Épp e választási lehetőség miatt feltűnő, hogy az elvárhatónál kevesebb hivatkozás történik a mi liberálisaink részéről a magyar liberalizmus történelmi alakjaira. Igaz, ezek jobbára a nemzeti liberalizmus megtestesítői volnának, és ezt az árnyalatot a jelenlegi baloldali liberálisok eleve gyanakvással nézik. No meg azt is jelzi ez a hiány, hogy ők nem igénylik a hagyomány hitelesítő, megerősítő potenciálját, beérik a „Nyugat”-tal mint hivatkozási alappal. Talán érdemes számba venni, hogy például Kölcsey-díjat a Laki-telek Alapítvány ad ki, hogy a kiegyezés korának konzervatív liberalizmusával a jobboldalinak jegyzett Tőkéczki László foglalkozik.

A hagyományhoz való ambivalens viszonyra, a hagyomány sajátos kezelésmódjára jellemzőnek tartom, és nem akarom említetlenül hagyni, hogy noha az új irodalomelméleti iskolák a kilencvenes évek új kánonigényének szolgálatával többé-kevésbé a nemzeti hagyományt opponálták (ami egyébként nem lett volna teljességgel szükségszerű), és a liberális oldalhoz sorolódtak ennek folytán, az ehhez az áramlathoz tartozó fiatal generáció újabban egyenesen célba vette a magyar irodalomtörténet egyik-másik életművét, és bár az anyja se ismerne rá a szerzőre némely elemzéseik olvastán, öntudattal szegeznek szembe a hagyománytörés vádjával,

³Kortárs, 1999. 3. sz.

⁴David C. Korten: *Tőkés társaságok világuuralma*. 1995. Magyarul: 1996.

⁵Ismerteti Olivier Mongin: *La révolution libérale et ses avatars*. (Esprit, Octobre 1998.)

hogy épp ők azok, akik életet lehelnek a múmiákba. És ebben lehet valami, kár lenne ortodox módon reagálni rá.

A hagyományszerűség egyik neuralgikus pontja Németh László életműve. Itt tapasztalható talán a legkérelmezhetőbb szigor a liberális irodalmárok részéről, s nem elég a folytonos elborzadás a „mélymagyarság”, „hígmagyarság” gondolatbűnétől, nem elég a jobboldaliság, sőt szélsőjobboldaliság bélyege, újabban már mint Kádár stratégiai szövetségeseiről is megemlékeznek róla. (A pikantéria kedvéért említem, hogy az a Révész Sándor aposztrofálta így,⁶ aki empátiagazdag monográfiát írt Aczél Györgyről. Tévedés ne essék, Németh Lászlót bezzeg nem dicsérni, hanem inszINUÁLNI akarja a fenti jellemzéssel.) Németh László akkora szálka a liberális oldal szemében, hogy például a legerősebb kritika azért érte Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti munkáját, mert ő Németh Lászlót is (és mellesleg Szabó Dezsőt is) a kánon részeként szerepeltette.⁷ Ez a totális elutasítás azt a gyanút táplálja bennem, hogy nem is Németh egyes – valóban idegborzoló – gondolatai okozzák az idioszinkráziát, hanem épp azért oly idegborzolóak a gondolatai, mert túl művelt, túl „nyugati” szabású koponya volt ahhoz, hogy legyinteni lehessen rá mint provinciális magyarkodóra.

Németh László a másik, a nemzeti oldalon is igen nagy súllyal van jelen. S hogy reális kép alakulhasson ki az elmúlt tíz év irodalmi történéseiről, fel kell sorakoztatnom ennek a Németh László-recepciónak legkiemelkedőbb tényeit. A debreceni Németh László-konferenciára gondolok például, amelynek anyaga könyvben is megjelent, Monostori Imrének és Vekerdi Lászlónak az életmű kínos kérdéseivel is tárgyilagosan és értőn szembenező tanulmányciklusaira,⁸ s arra, hogy végül is a Frankfurti Könyvvásáron két Németh László-könyv is ott lesz.

Számomra oly természetes ma is a kulturák nemzeti létformája, hogy nem szorulok megerősítésre ebben. Mégis jólesett, amikor a bukaresti A Héttben francia társadalomelemzők könyveinek, tanulmányainak összefoglaló ismertetésére⁹ bukkantam, akik tudvalevőleg mind baloldaliak, és elég sok mindenben nem értenék velük egyet. Alain Touraine például azért (is) hirdeti a kulturális tényező primátusát e „liberalizmuson túli” korban, mert szerinte a nemzet maga mind kulturálisabbá válik a modern demokráciában, amely – szemben a régi többségi demokráciával – a kisebbségek tiszteletének alapelveire épül. Mi ezt szívesen értjük úgy, hogy a nemzetállamokkal szemben a kulturális nemzet életképességét mondja ki, és kívánatosságát mind a kultúra, mind a nemzet továbbélése szempontjából.

Ugyanebben az ismertetésben frappáns véleményt olvastam a liberalizmusban domináns művészi individualizmusról, s ez akár hozzászólás is lehetett volna az 1992-es Tokaji Írótábor témájához, amelynek felidézésével e gondolatmenetet kezdtem. Pierre Bourdieu egy 1998-as munkájában az értelmiségi lét autonómiáját összeköti a határozott véleménynyilvánítással, és az értelmiségi ember autenticitását a „mindenféle hatalomhoz viszonyított szabadságában, a közhelyekkel szembeni kritikusságában, a leegyszerűsítő alternatívákat elutasító szemléletében” látja. Szóvá teszi: „az írók, a művészek mindinkább kívül rekednek a közvitákon. Részben önként, részben azért, mert az a tendencia, hogy a technokraták mintegy vakációra küldik az állampolgárokat, és Ulrich Beck szerint a „szervezett felelőtlenséget” támogatják.”

⁶Révész Sándor: *A különbségek rendje*. In: *Hivatás és bitvallás*. Szerk.: ifj. Fasang Árpád és Fodor András. Mundus, 1998.

⁷Veres András: *Új magyar irodalmi kánon?* Buksz, 1993.

⁸Németh László *irodalomszemlélete*. Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999.

Monostori Imre: *Próbafúrások*. Széphalom Könyvműhely, 1997.

Monostori Imre: *Rég múlt?* Kortárs Kiadó, 1998.

Vekerdi László: *A Sorskérdések árnyékában*. Új Forrás Könyvek, 1997.

⁹Osváth Annamária: *Mire jó a költő inséges időkben?* A Hét, 1999. április 8.

Mindebből nem nehéz kiolvasni, hogy azt a felelős írói magatartást, amit mi mindkét oldalon a magyar irodalom tradíciójának tekintünk, elutasítással az egyiken, a méltatlan utód lelki-furdalásával a másikon, nem volna jogos túlhaladottnak, korszerűtlennek tekinteni. Nem vállalni, nem szeretni persze lehet.

Mindenesetre érdekes volt az imént idézett cikk után ugyancsak A Hétben találkozni Kovács András Ferenc *Saltus Hungaricus* című versével, amely aztán könyvheti kötetének a címét is adta. A vers összetéveszthetetlen KAF-stílusban íródott, elbűvölő, eredeti nyelvi és ritmikai készséggel, de sajnos, azt kell mondanom, a nemzeti averzió típusos darabja. A magyarkodókat ostorozza megint – egyébként vajon miért nincsen románkodás, szerbkedés, angolkodás, portugálkodás? Ez a kérdés annak a megállapításnak az analógiájára jut eszembe, amely szerint már az is mutatja a magyar tudat torzulását, hogy az angol és egyéb nyelvekben nincs a *magyarság* szónak megfelelője. És az miféle torzulást mutat, hogy a magyar nyelvben a *magyarkodásnak* nincs egyéb változata? (A *cigánykodás* és a *lengyelkedés* más jelentéstartományokba tartozik.) Elképzelhető, hogy Kovács András Ferencnek nagyon a bögyében volt néhány ember, amikor ezt a verset írta, de haragja, undora akkora, mintha kiáradással fenyegetné Kelet-Közép-Európa térségét a felduzzadt magyar öntudat. Ugyan ki ne restelkedne az üres, melldőngető hazafiság láttán, persze hogy gyomorforgató, aki ilyen hamispénzzel akar fizetni a karrierért. De sem az előbbi, sem az utóbbi fajtát nem csak magyarból gyúrta meg a Teremtő, sőt, mintha magyarból mostanában aránylag kevesebb ilyen gyúrt volna. Nem mintha hiányolnám őket! De az egészséges öntudatot gyakran keveslem, az esetleges túlkapásai elleni óvintézkedést pedig sokallom.

Végezetül és vigaszul a nemzeti irodalom különös, elemi tulajdonságára szeretnék emlékeztetni. Arra, hogy a jó vers, a jó mű – akár Kovács András Ferenc verse például – akkor is erősíti, akkor is beleépül, ha szerzőjének ez eszébe sem jut. A magyar kulturális tudat és öntudat alkotója és része lesz még a nyegle avantgárd gesztusvers, a posztmodern zabhegyezés, a szlovák kisebbségi körben játszódó regény, a kábítószok szubkulturájából merítő szöveg is, ha elég jó. A magyar irodalmi tudatnak talán még erősebb talpköve a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacs-hoz* vagy *A reményhez*, mint *A tihanyi ekbóhoz*. A *Psyché*, mint a *Mária mennybemenetele*. Építőző a *Termelési regény* is, nem csak az *Egy mondat a zsarnokságról* vagy az *Anyám könnyű álmot ígér*. S ha azt tapasztaljuk is, hogy a nép nem tudja megbecsülni a nyelvén születő irodalmat, nem olvassa, nem is érti, ugyanakkor azzal is joggal számolhatunk, hogy áttételes módon azért kihat rá, növeli önérzetét. Amit szomszédunkban látunk, adalékul szolgálhat, hogy a kulturális öntudat valójában korlátja s nem táplálója a nacionalizmusnak, hiszen az agresszivitás hátterében rendszerint kisebbségi érzés lappang.

S hál' istennek ezért az öntudatért az írók akkor is dolgoznak, ha nem akarnak. Ma ez a szerencsénk. De azért ne engedjük feledésbe merülni, hogy ezt az irodalmat olyanok hozták létre és növesztették fel, akik tudván-tudták és át is érezték a felelősségüket érte.